ELBOGEN

Malmö fornminnesförenings tidskrift Årg. 10 Nr 2 Malmö 1980

Malmöbyars historia

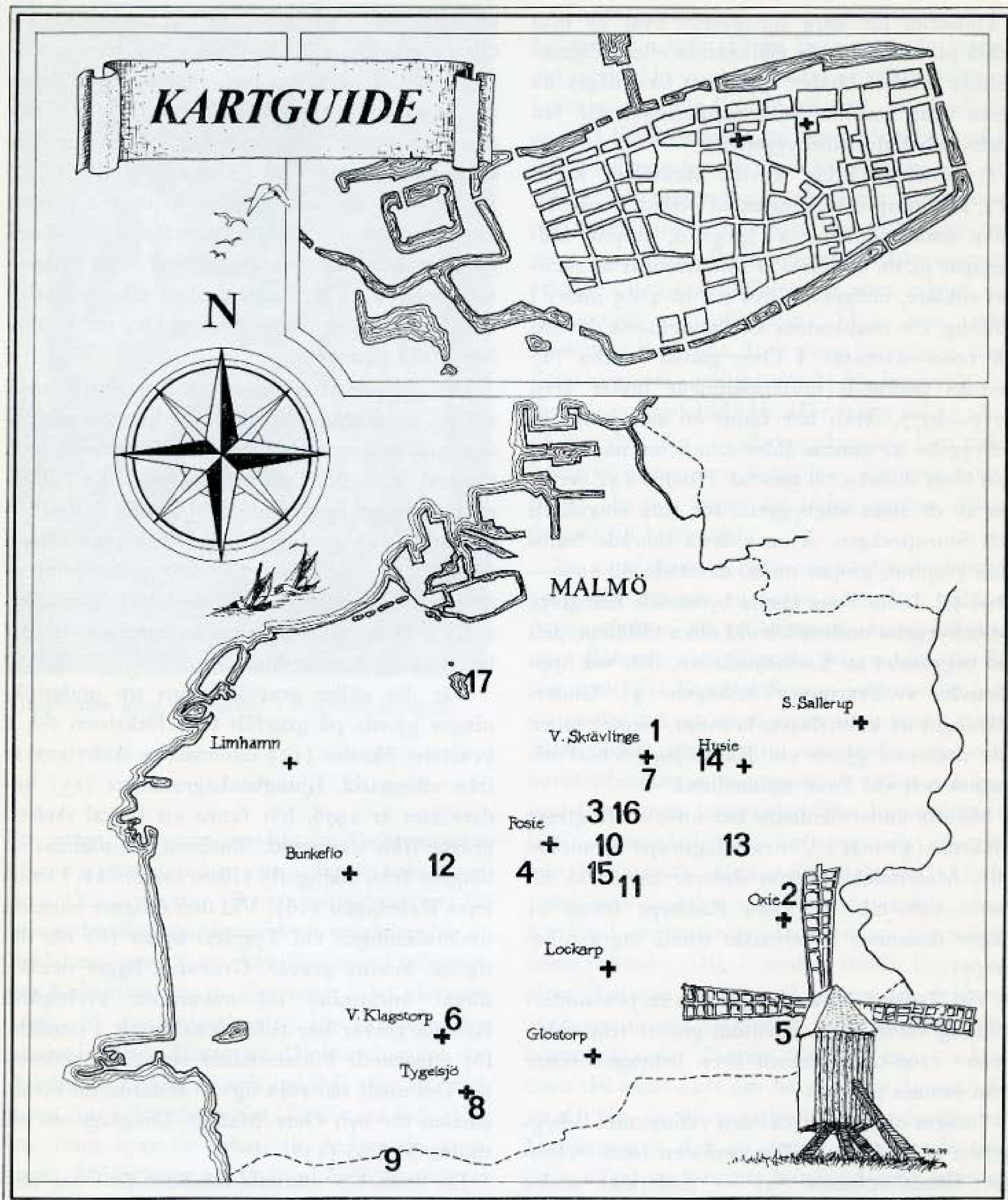
Av Ingmar Billberg, Anders Reisnert och Sven Rosborn

Malmö kommun är till ytan ett mycket stort landområde, därtill är det rent för- och medeltidshistoriskt ett mycket intressant utsnitt av Skåne. Inom kommunen finnes nämligen en medeltida stad, ett trettiotal medeltida byar, därav 11 kyrkbyar. Här finnes dessutom ett större antal medeltida borganläggningar, här finnes Oxie by, platsen för Oxie häradsting med bl. a. säte för kungens fogde. Denna provkarta på medeltida bebyggelse speglar givetvis en lagrad mängd mycket intressant historik. Och som alltid vid historieskrivning finnes det mängder med obesvarade frågor. Frågor av exempelvis typen: När uppstod egentligen våra byar, vilket bebyggelsemönster föregick bybildningen, när och under vilka former etablerades ett herremannaskikt i vissa byar etc.? Ytterst kan detta tänkas formulerats så: När och under vilka former lades grunden till den utvecklingslinje på vilken vårt samhälle av i dag är baserat?

Våra tillgängliga resurser för att skingra en del av historiens töcken är tyvärr relativt begränsade. Via historiskt källmaterial kan man med oftast ödets slump nå ner en bit i århundradena, i bästa fall till 11—1200-talen. Detta historiska källmaterial kan också användas, inte bara av historikern, utan även av ortnamnsforskaren, då speciellt för att söka fastställa ortnamnets ålder och ursprung. Kulturgeografin är också en användbar forskningsgren, vars kanske främsta arkivmaterial är det förnämliga kartmaterial över våra byar som finnes bevarat från åtminstone början av 1700-talet. Dessa kartor från tiden före de omfattande skiftena, visar än i dag den dåtida landsbystrukturen, en struktur som genom det äldre bondesamhällets konservatism med stor sannolikhet har rötter mycket långt tillbaka i tiden.

Via arkeologin har man möjlighet att studera ett historiskt material — d. v. s. lämningar efter mänsklig aktivitet — vilket ej är begränsat i tid utan generellt kan sägas spänna över alla tidsåldrar. Ibland lider dock detta material av en viss brist, då merparten är framkommet som en följd av exploateringsgrävningar, d. v. s. ödet spelar in vid val av de platser där schaktning sker. Kompletterande undersökningar på markområden vilka ej berörts av exploatering kan här ibland anses nödvändiga. Sådana markområden kan t. ex. vara en borganläggning, platsen för en medeltida gård eller en medeltida kyrkogård. Slutligen ska nämnas att det till den arkeologiska vetenskapen finnes kopplat en mängd s. k. tvärvetenskapliga grenar, t. ex. biologi, osteologi (läran om ben), geologi, zoologi etc.

Under mer än en tioårsperiod har inom Malmö kommun arkeologisk undersökningsverksamhet varit kopplad till exploateringsarbete i nya och gamla stadsområden. Denna verksamhet har p. g. a. det stora exploateringstrycket varit en av landets absolut största i sitt slag. En ofantlig mängd helt nya historiska fakta har hämtats upp ur jordens gömmor. Nedan ska mycket kort presenteras vad som inom Malmö kommuns gränser grävts fram från just det tidsavsnitt då de flesta av våra byar anses ha uppstått, d. v. s. 900—1100-tal. Siffrorna inom parentes hänvisar till kartan på sidan 43.

Karta över Malmö kommun med siffermarkeringar enligt text.

Platserna för våra nuvarande byar är ofta också platserna för de vikingatida eller tidigmedeltida byarna. Under 1970-talet blev några av dessa byar berörda av exploateringar för bostads- och industribebyggelse.

I områdena kring Västra Skrävlinge kyrka (1), Högatorp och Almgården utfördes arkeologiska undersökningar av grophus, gropar, kulturlager m. m. Grophus är som framgår av namnet enklare, nedgrävda hus om ca 4×5 meter i omfång. De framkomna anläggningarna dateras till 1000—1100-tal. I Oxie gamla kyrkby (2) gjordes periodvis undersökningar under åren 1972—1977. Även här fanns en stor grophusbebyggelse av samma ålder som ovan, några hus kan föras tillbaka till 900-tal. Hindby (3) berördes av de stora vägbyggena för Inre ringvägen och Sturupsvägen. Även i detta område framkom grophus, gropar m. m. daterade till 1000—1100-tal. Inom Fosie gamla byområde har grophusbebyggelse undersökts vid olika tillfällen, dels vid byggandet av Kastanjegården, dels vid uppförandet av kvarteret Vårsången (4). Undersökningar av kulturlager, brunnar, rännor m. m. har dessutom gjorts vid Kastanjegården, Fosie station och vid Fosie minneslund.

Mindre undersökningar har utförts i Käglinge bykärna (5) och i Västra Klagstorps byområde (6). Materialet härifrån daterar sig också till 1000—1100-tal. I Västra Kattarps forna by pågår dessutom i skrivande stund utgrävningar (7).

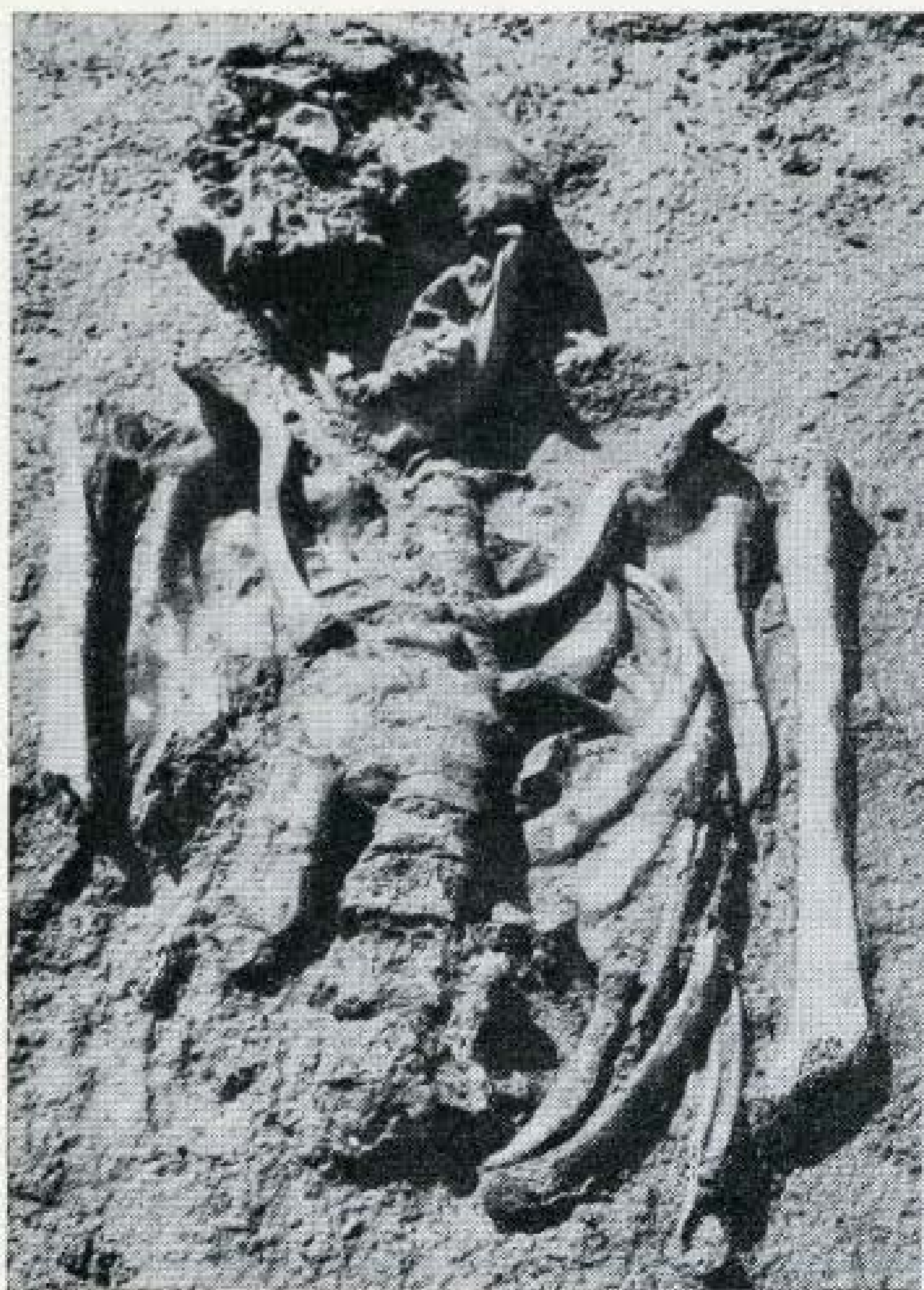
Vid Tygelsjö kyrka (8) gjordes en provundersökning våren 1979. Förutom gravar från tiden 1000—1100-tal framkom även bebyggelserester från samma period.

I några områden tycks den vikingatida bebyggelsen ej ha fortsatt efter perioden 1000—1100-tal. Gässieboplatsen (9) — undersökt under mitten av 1960-talet — gav bebyggelserester i form av grophus daterade till 800—1000-tal. Inom ett område omfattande kvarteret Dubbelknappen och Trehögsparken har undersökts totalt 11 grophus vilka brukats under 900—1000-talet (10). I närheten av Lockarps bageri inom det stora industriområdet Fosie IV (11) har dessutom under år 1980 några grophus undersökts, vilka daterats till vikingatid. Redan i början av 1970-talet undersöktes i kvarteren Stolpalösa, Statisten och Skådespelaren en stor mängd grophus och andra anläggningar från 1000—1100-tal (12). I samband med en avloppsschaktning vid Kvarnbyvägen undersöktes ett kulturlager från vikingatid (13).

Det ska också nämnas att i samband med många av dessa undersökningar har det påträffats anläggningar daterade till förromersk och romersk järnålder (400 f. Kr.—400 e. Kr.). Dessa lämningar ligger inte inblandade i den vikingatida bebyggelsen men i dess omedelbara närhet. Däremot saknas helt bebyggelselämningar från folkvandrings- och vendeltid (400—800 e. Kr.). Detta till synes ologiska kontinuitetsbrott har ännu ej kunnat förklaras.

När det gäller gravfält finns tre undersökningar gjorda på gravfält från förkristen tid. I kvarteret Skottet (14) undersöktes skelettgravar från vikingatid. Ljungbackagravfältet (15) undersöktes år 1976, här fanns ett flertal skelettgravar från vikingatid. Slutligen ska nämnas en båtgrav från vikingatid vilken undersökts i kvarteret Halsringen (16). Vid den tidigare nämnda undersökningen vid Tygelsjö kyrka (8) rör det sig om kristna gravar. Gravarna ligger också i direkt anslutning till nuvarande kyrkogård. Kristna gravar har också lokaliserats i området för nuvarande Pildammarna redan på 1860-talet. Det torde här röra sig om resterna till kyrkogården för byn Övre Malmö, föregångaren till staden Malmö (17).

De flesta här nämnda områden är i dag nästan totalt bortschaktade. Några områden vid Fosie by är fortfarande orörda men kommer att beröras av exploateringar inom en snar framtid.

Tidigkristen grav, framgrävd i Tygelsjö år 1979.

Ett annat intressant område är Trehögsparken i Fosie industriområde som i dag är utlagt som park. Det är av stor vikt att möjligheter ges för provundersökningar inom dessa områden för att få klarare begrepp om kontinuiteten i bebyggelsen. Kulturlager m. m. försvinner i det närmaste totalt vid matjordsavbaning för exploateringsschaktningarna. Husrester där lämningarna enbart består av lergolv och stolphål eller där stolparna har stått på stenfot, försvinner helt. Vad som finns kvar är enbart de nedgrävda grophusen. Möjligheter att få fram övergångsformer av hus eller att få fram andra hustyper som existerat parallellt med grophusen kan finnas i just Trehögsparken.

Under medeltiden levde majoriteten av befolkningen i byar. Dessa byar utgjorde basen i det medeltida samhällssystem ur vilket städerna, kyrkan och adeln fick sin utkomst. Det är därför av vikt för förståelsen av det medeltida samhället (i vilket vårt eget samhällssystem har sina rötter) att undersöka uppkomsten, framväxten och förändringen hos dessa byar. Malmö museum har genom Fosie industriområdes uppväxt erhållit utmärkta tillfällen att göra många och omfattande undersökningar, bl. a. inne i den medeltida bykärnan. Inte minst härigenom torde Fosie vara ett utmärkt objekt för ingående studier av en medeltida by. Här fanns till år 1804, då byn skiftades, 23 gårdar placerade i en cirkel kring en gemensam betesplats. På byns högsta punkt låg och ligger än i dag kyrkan, vilken dateras till 1100-talet.

En av gårdarna i Fosie var under medeltiden borg eller snarare en befäst sätesgård. (Denna "nyupptäcktes" då grävningarna år 1978 i kvarteret Båtyxan aktualiserade frågor rörande Fosies medeltida historia. Genom arkivstudier konstaterades det att en väpnare varit bosatt i byn. Sätesgården, gård nr 11, var under 1700-talet kornettsboställe och omgavs av vallar och gravar. Det gamla kornettsbostället har sedermera blivit motorgård, men vallarna och gravarna kan fortfarande skönjas i trädgården.) Under 1960- och 70-talen var Fosie byområde utsatt för hård exploatering. I det norra byområdet bortschaktades alla i jorden dolda lämningar efter gårdarna 8 och 9, på platsen för de forna gårdarna 12 och 13 gjordes provgrävningar före bortschaktandet. Platsen för gård nr 10 i byns östra del strax norr om borgen blev år 1978 föremål för en större arkeologisk undersökning. Utgrävningen fick på grund av rådande tidsbrist, vilket museet inte kunde påverka utan att "tredje man" blivit lidande, karaktären av en räddningsgrävning. Materialet är i skrivande stund inte totalt genomgånget och rapporten är

ej färdigställd. Det kan trots denna brist vara på plats med några rader om undersökningen.

Hela området var stört av sentida odling som gått hårt åt de medeltida kulturlagren och anläggningarna. Antalet säkra och tydbara anläggningar som kunde dateras till medeltid var därför få. Endast två mer eller mindre fragmentariska husgrunder från 1300-talet respektive 1400-talet påträffades. Bland andra anläggningstyper kan nämnas brunnar och rännor samt en kullerstensanläggning från 1300-talet och en ugnskonstruktion från 1200-talet.

I de omrörda kulturlagren påträffades däremot förvånansvärt stora fyndmängder från perioden 1100—1800-tal. I det här sammanhanget kan några fynd vara värda att nämnas. Bland keramiken återfinnes fragment av flera 1200—1300-tals kannor i s. k. äldre rödgods samt ett fragmentariskt kärl med pålagd plastisk dekor. Kärlet är troligtvis tillverkat i England under 1200- eller 1300-talet. Ett mynt är präglat i Lund under Knut VI:s regering åren 1182—1202. Dessutom påträffades en sköldformad plåt av järn med ett adelsmärke, daterad till 1300-talet.

Genom byns indelning i kyrka, sätesgård och bondgårdar kan man skymta huvuddragen i byns sociala struktur, men naturligtvis har bysamhällets sociala sammansättning varit mer komplicerad än så. Genom framtida jämförande analyser av fyndmaterialet från de olika gårdarna i byn kommer det förhoppningsvis att öppnas möjligheter för att spåra sociala skillnader.

Kyrkans betydelse för byns tillkomst är också en fråga som borde kunna lösas rent arkeologiskt. Ett antal brunnar, daterade till 1000-talet, framgrävdes år 1978 vid minneslunden strax söder om kyrkan. Har vi här byns äldsta bebyggelse och är den i så fall äldre eller jämngammal med en kyrka på platsen? En annan fråga är aktuell. Hur gammal är sätesgården och vilken betydelse har den haft? Mitt i bycirkeln står nämligen en runsten, troligtvis rest av en herreman redan ca 1025—1050. Andra frågor som skulle kunna få svar genom arkeologiska undersökningar är byns när- och fjärrhandel. Konstaterad keramikimport är redan nämnd, men även kontakter med Lund och Malmö framskymtar i materialet.

Inom en snar framtid kommer ytterligare gårdar att beröras av Malmö kommuns flitiga industribyggande i Fosie. Fyra av de gamla gårdsplatserna i Fosie, nämligen gårdarna 16, 17, 18 och 19 — det nuvarande s. k. Ohlsens Enke — kommer att undersökas av arkeologer. Här kan teorier och hypoteser bekräftas eller förkastas. På så sätt kan exploateringsgrävningar bli målinriktade vetenskapliga undersökningar.

Hur långt har man då kommit i Malmö med detta vittomfattande och för vår historiska samhällsbild så viktiga forskningsmaterial som ju till synes ligger framdukat? Har man t. ex. kunnat tillgodogöra sig kunskap ur detta stora material som finnes i Malmö, exempelvis i kommunens kulturminnesvård? Svaret blir nog ej speciellt upplyftande. Pengar saknas nämligen, både vad det gäller möjligheten att bearbeta materialet och vad det gäller möjligheten att publicera det. Man har t. o. m. från museet svårigheter att få ut enkla och populära redogörelser för gemene man om våra undersökningar. Trots att Malmö museum bedriver en av landets största utgrävningsverksamheter, erhåller museet för sin antikvariska verksamhet inte ett öre i bidrag från exempelvis statliga fonder etc.

För att något avhjälpa denna märkliga situation har på museet bildats en arbetsgrupp med deltagare som speciellt har intresserat sig för tidsperioden vikingatid—tidig medeltid. Genom detta arbete hoppas gruppen att kontinuerligt få fram publicerbart material, vilket kan komma att ingå som artiklar i exempelvis Elbogen, till fromma för alla de som utanför museet är intresserade av våra byars historia.